

ZIYA GÖKALP'İN “HALK” VE “HALKBİLİMİ” TERİMLERİNE BAKIŞ AÇISINDA GELENEĞİN YERİ

The Place of Tradition in Ziya Gökalp's Perspective of Folk and Folklore Terms

Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN*

ÖZ

Bu makale, Ziya Gökalp'in halk ve halkbilimine bakış açısı ve bu noktada geleneğe yüklediği anlamlar üzerine yapılan tespit ve değerlendirmeleri içermektedir. Türkiye'de halkbiliminin tanımı ve kapsamıyla ilgili ilk yazılardan birini kaleme alan Ziya Gökalp, bu yönüyle Türk halkbiliminin kurucuları arasında yer alır. Bilimsel ve edebî üretimlerinde “gelenek” terimine özel bir yer ayıran Gökalp, halk ve halkbilimi anlayışını da büyük oranda “gelenek” merkezli şekillendirmiştir. Halkı, geleneksel kültürü yaşatan zümre olarak tanımlayarak Gökalp, kendi devrinde Avrupa'da hâkim olan halk anlayışının çok ötesine geçmiştir. Avrupalıların halkı köylerde yaşayan bir zümre olarak görmesine olduğu kadar, Sovyetlerin de halkı işçi sınıfından ibaret kabul etmesine de karşı çıkan Ziya Gökalp, yöneticilerin, şairlerin, felsefecilerin, işçilerin de halk kapsamında değerlendirilebileceğini söyleyerek halkı, millet seviyesinde kapsayıcı ve bütüncül bir terim olarak kabul ettiğini göstermiştir. Çalışmalarında toplumun çok çeşitli zümreleri arasındaki birleştirici unsurun, yabancı tesirlerden uzak kalmış geleneksel kültürden ibaret olduğunu vurgulayan Ziya Gökalp, bu bakış açısıyla Türk halkbilimi araştırmalarına geniş bir perspektif çizmiştir. Halkbilimi (halkiyat) anlayışının da yine gelenek temelli olduğunu tespit ettiğimiz Ziya Gökalp, halkbilimi ürünlerinin yaratılma ve aktarılma ortamındaki gelenekselliğe dikkat çektiği kadar, bu ürünleri adlandırmak için de “anane”, yani “gelenek” terimine başvurmuştur. Halkbiliminin tanımı ve kapsamı noktasında olduğu gibi Gökalp'in, halkbilimi ürünlerinin derlenmesi ve kayıt altına alınması aşamasında da geleneğe öncelik verdiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Ziya Gökalp, gelenek, halk, halkbilimi.

ABSTRACT

This article includes the findings and reviews on Ziya Gökalp's folk and folklore perspective and the meaning he attributes to the concept of tradition at this point. Ziya Gökalp, who wrote one of the first writings about the scope and definition of folklore in Turkey, can be accepted as one of the founders of Turkish folklore. Gökalp, who gives a special place to the concept of tradition in his scientific and literary works, shaped his perspective of folk and folklore largely on the basis of tradition. By defining folk as the community keeping the traditional culture alive, Gökalp went beyond the prevailing understanding of folk in Europe in his own time. Ziya Gökalp was opposed to the Europeans' perception that folk is a community living in the villages, and he also rejected the Soviet Union's acceptance that folk is a group of people consisting of working class. By claiming that the administrators, poets, philosophers and workers can be considered within the scope of the term of folk, Gökalp have shown that he accepted folk at the level of the nation as an inclusive and holistic term. Ziya Gökalp emphasized the unifying elements between the various communities of society consisting of traditional culture away from the foreign influences. As a result, he drew a broad perspective of Turkish folklore research. We have detected that Ziya Gökalp's understanding of folklore (halkiyat) is based on tradition. He draws attention to the traditionality of the creating and transmission contexts of the folklore products, and he used the term “anane”, in other words “tradition” to name these products. As well as the definition and scope of folklore Gökalp has placed priority to the tradition during the collection of folklore products.

Key Words

Ziya Gökalp, tradition, folk, folklore.

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hsahin@balikesir.edu.tr

Giriş

Avrupa'da halk, halk kültürü ve gelenek tartışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan halk biliminden Türkiye'yi haberdar eden ilk isimler arasında Ziya Gökalp, farklı özellikleriyle öne çıkmış bir fikir adamıdır. Sosyolog kimliğiyle Türklerin toplum ve kültür yapısı üzerine günümüzde de geçerliliğini koruyan sonuçlar elde eden Gökalp, Türk halk biliminin oluşumuna önemli katkılar yapmıştır. *"Halk Medeniyeti I Başlangıç"* adıyla 1913 yılında kaleme aldığı yazısı, Türkiye'de halk biliminin varlığından bahseden ilk yazılardan birisidir. Halkı, milletin; halk kültürünü ise kültürün asıl unsuru olarak kabul eden Gökalp, ilmî ve edebî çalışmalarında "halka doğru" prensibini canlı tutmuştur. Bilim adamı kimliğiyle Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri ülkesiyle paylaşmış ve aynı zamanda batılı kaynaklardan yararlanarak ait olduğu dokuya uygun bilimsel bir bakış açısı da geliştirmiştir.

Ziya Gökalp, bir yandan Türk milletinin tarihî dönemlerden bugüne "hars"ını tahlil edip genel kurallara ulaşmaya çalışırken diğer yandan ise edebiyatçı kimliğiyle halk edebiyatı ürünlerinin dil, üslup ve içerik özelliklerine uygun edebî eserler vermeye çalışmıştır. Bu yönüyle aslında Gökalp, Romantizm akımının bir sonucu olarak Almanya, Finlandiya, İskoçya gibi ülkelerdeki bilim adamlarının ve edebiyatçıların uygulamalarını Türkiye'de hayata geçirmiştir. *"Romantizmin esası, halk edebiyatlarıdır. Avrupa'daki bütün romantizm hareketleri, halka doğru gitmek, halk masallarını ve destanlarını model olarak almakla başlamıştır."* diyerek çıkış

noktasının romantizm akımı olduğunu ifade eden Gökalp, halk biliminin ortaya çıkış sürecini de yakından takip ettiğini göstermiştir (2001b: 158-159). Bunun yanı sıra halk, milliyet, kültür, sözlü kültür gibi kavramlar üzerine yaptığı değerlendirmelerde Gökalp'in, Avrupa literatürüne hâkim olduğu görülür.

Türkiye'nin ilk halk bilimcilerinden olan Ziya Gökalp, "halk" ve "halk bilimi" terimlerinin sınırlarını çizme hususunda da ilkler arasındadır. Halkı sözlü geleneği taşıyan zümre olarak tanımlayan Gökalp, halkı inceleyen halk biliminin tanımı, kapsamı ve tasnifi konularında da fikirler üretmiştir. Ziya Gökalp'in halk ve halk bilimi terimlerine bakış açısında özellikle iki unsur öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki "gelenek", diğeri ise "sözlülük"tür. Özellikle gelenek, Gökalp için hem halkın hem de halkın ürettiği ürünlerin ve değerlerin oluşmasında aslı bir role sahiptir. Ona göre milletin çekirdeğini oluşturan halkın ve kültürünün oluşabilmesi için geçmişle ilişkisi bulunan, ancak günümüzü de kucaklayan bir sürece ihtiyaç vardır. Gökalp bu süreci, "gelenek" terimiyle karşılamış ve halk bilimi ürünlerini de geleneğin bir uzantısı veya sonucu olarak değerlendirmiştir. Bu bakımdan Ziya Gökalp'in "halk", "halk kültürü" ve "halk bilimi" terimlerine bakış açısını tespit edebilmek için, onun gelenek anlayışını tahlil etmek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle Ziya Gökalp'in halk bilimiyle bağlantılı çalışmalarının ve fikirlerinin daha açık bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla bu çalışmada Gökalp'in gelenek anlayışı üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ziya Gökalp'in halk ve halk bilimi

tanımlamalarına veya çalışmalarına da değinen çalışmanın asıl gayesi, Gökalp'in halka ve halk bilimine bakış açısında geleneğin yerini tespit edebilmektir. Bu amaçla çalışmada öncelikle "gelenek" ve "Gökalp'e göre gelenek", hususları üzerinde durulmuş, daha sonra ise Gökalp'in halk ve halk bilimi anlayışında geleneğin oynadığı rol değerlendirilmiştir.

1. Ziya Gökalp'e Göre Gelenek

Gelenek, halk bilimi başta olmak üzere antropoloji ve sosyoloji gibi pek çok sosyal bilimin ilgi alanına girmiş bir terimdir. Her disiplin, kendine göre bir gelenek anlayışı oluşturmuştur (Finnegan 1991: 104-110, Ekici 2004: 19-21). Hatta gelenek teriminin anlamı, dönemlere göre de değişiklik göstermiştir. On dokuzuncu yüzyılda veya yirminci yüzyılın başlarında gelenek, eski ve değişmez olanı temsil ederken yirminci yüzyılın ortalarından itibaren gelenek, geçmişle bağları olan, ancak günümüzle de ilişkisi olan ve güncellenebilen bir olgu hâline gelmiştir (Allison 1997: 800). Geleneği tanımlamaya çalışan kaynakların üzerinde durduğu bazı kavramlar vardır. Bunların başında "süreç" gelir. Süreç, geleneğin ya da gelenekselin oluşması için gerekli zaman dilimini karşılarken, "süreklilik" ise bu süreçte aktarılan veya yinelenen değerlerin toplumsal devamlılığını ifade eder (Sims 2005: 64-65).

Türkiye'de önceleri "anane" şeklinde kullanılan "gelenek" teriminin anlamı ve kapsamı üzerine ilk bilgileri verenler arasında Ziya Gökalp vardır. Gökalp'e göre ananeler, sözlü olarak halkın önceki bir safhasından sonraki aktarılan halk hükümlerdir. Ananeyi anlamak için halk hükümlerinin

incelenmesi gerekmektedir (2009b: 44). Çünkü ananeler, halkın ne suretle düşündüğünü, neler duyduğunu gösteren önemli vesikalardır. Masallar, efsaneler, atasözleri, halk sözleri, bilmeceler, halk türküleri ve destanlar, ananeler arasındadır (2009b: 46). Görüldüğü gibi Gökalp, anane/gelenek ile halk ve halk kültürü ile yakın bir ilişkinin olduğuna inanmaktadır. Diğer bir ifadeyle geleneği yaratan, aktaran ve kullanan asıl kitle Gökalp için halktır. Halkın edebî yaratmaları olan halk edebiyatı ürünleri ananenin kapsamına girmektedir.

Ziya Gökalp, halk bilimi ürünlerinin anane terimi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerek bu ürünleri tasnif etme yoluna da gitmiştir. Ona göre ananeler şu şekilde tasnif edilebilir: 1. Ustûreler, 2. Menkıbeler, 3. Masallar, 4. Efsaneler, 5. Alelâde ananeler. Gökalp'e göre ustureler ve menkıbeler, dinî ayinlerden doğduğu gibi, ananelerin en yüksek derecesini ustureler temsil eder. Ustureler, zayıflayınca menkıbe, kutsiyet kaybına uğrayan menkıbeler ise masal ve efsane adlarını alır. Masal ve efsane hâlini alan menkıbeler, artık dinî ananeler grubundan çıkıp edebî ananeler zümresine dâhil olurlar (Filizok 1991: 71-72). Ziya Gökalp, anane kapsamında değerlendirdiği halk edebiyatını dinî veya edebî ananelerden ibaret bir şube olarak kabul etmiştir. Ona göre mitler ve menkıbeler, dinî ananeleri; masal, efsane, atasözü, bilmece, türkü ve destan ise edebî ananeleri temsil eder (Filizok 1991: 277).

Gökalp'in çalışmalarına bakıldığında bunların önemli bir kısmının "hars" merkezli olduğu görülür. Ona göre hars, "*ferdin doğuştan itibaren*

çevresinde bulunduğu, terbiye vasıtasıyla kazandığı şeylerden ibarettir. O, gelenek vasıtasıyla nesilden nesile geçer.” (Kaplan 1988: 286). Bireyin yaşadığı çevreden aldığı her şeyi “hars” olarak nitelendiren Gökalp, harsın “halkın ananelerinden, teamüllerinden, irfanlarından, şifahi veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlakından, bedii ve iktisadi mahsullerinden ibaret” olduğunu ileri sürerek hars ile gelenek arasında da bir ilişkinin olduğunu söylemiştir (2001a: 230). Geleneğe harsı aktarma işlevi yükleyen Gökalp, bazı geleneksel ürünleri de harsın kapsamına alarak, harsın geleneği kapsadığı sonucuna varmıştır.

Ziya Gökalp, “gelenek” ve “kural” arasında mukayese yaparken gelenekle ilgili düşüncelerini de büyük oranda belli eder: “Kural, ister alışkanlık, isterse taklit biçiminde olsun, yaratıcılık ve gelişmeden yoksundur. Çünkü aralıklı taklitler, hem hepsi birden bir arada olamazlar hem de geçmişleri yoktur. Her biri bağımsız ve mutlak bir âlem olan kurallar, oturdukları yerlerde oldukları gibi kalırlar; bir gelecek de oluşturamazlar. Gelenek ise yaratma ve ilerleme demektir. Çünkü gelenek, çeşitli zamanları birbirine kaynaştırmış bir geçmişe, arkadan hareket ettirici bir güç gibi ileriye doğru iten tarihî bir akıma sahiptir ki, sürekli yeni gelişmeler, yeni yönelmeler meydana getirebilir. Gelenek, kendi başına eser verici ve yaratıcı olmakla beraber, ona aşılana yabancı yenilikler de damarlarındaki hayat suyundan güç alarak canlanır ve basit taklitte olduğu gibi çürüyüp gitmez.” (2001a: 27-28).

Günümüz şartlarında yapılan gelenek tanımlamalarına da yol göstere-

bilecek bu ifadeler, Gökalp’in gelenek anlayışını yansıtmaktadır. Gökalp, yukarıdaki alıntıda görüleceği üzere geleneğin yaratıcılığa ve gelişmeye açık olduğunu, bu yüzden de yeni gelişmeleri ve yönelimleri oluşturabileceğini söyler. Özellikle geleneğe yapılan yeni eklemelerin, geleneğin “damarlarındaki hayat suyu”ndan beslenerek canlanacağını, taklitte olduğu gibi yeniliklerin çürüyüp gitmeyeceğini söyleyen Ziya Gökalp, geleneğin belki de asırlardan beri izah edilemeyen gücünü açıkça dile getirmiştir. Ona göre gelenek, tarihteki ya da geçirdiği süreçten veya süreçlerden elde ettiği birikimden yararlanır. Bu birikim, gelenek için itici bir güçtür. Bu güç, geçmişi olduğu kadar bugünü, hatta geleceği de içine alabilen oluşumlara gidebilir.

Türklerin içine düştüğü buhranın sebeplerini gelenek çerçevesinde izah etmeye çalışan Gökalp, bu hususa şöyle bir yorum getirir: “Gelişmeden doğan kurumlarımızı, tarihsel bağlarını kurarak canlı gelenekler biçimine sokacağımıza, bunları bir tarafa atarak, her ülkeden tarihsiz, geleneksiz kurallar biçiminde kurumlar almışız.” (2001a: 27). Gelenek ve kural arasındaki ilişkiyi kurumlar üzerinden somut örneklerle açıklayan Ziya Gökalp, Türklerin geleneksel kurumlarını güncelleyerek yeni dünya şartlarına adapte etmek yerine gelenekle bağları olmayan yabancı kurumları tercih ettiğini, bunun da olumsuz sonuçlar verdiğini dile getirmektedir. Oysa gelenek, “bir kurumun çeşitli zamanlardaki şekilleri arasında bağlantı ve uyum sağlamakla kalmaz. Bütün kurumların aynı kökten nasıl meydana geldiğini de göstererek hepsini birbi-

rine bağlar.” (2001a: 30). Kısacası, Gökalp'e göre toplumun ve kültürün sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi ve gelişim kaydedebilmesi için geleneksel düşünceye ve kurumlara ihtiyaç vardır.

2. Ziya Gökalp'e Göre Halk ve Gelenek İlişkisi

Ziya Gökalp'in halk ve halk kültürüyle ilgili görüşlerini “*Halk Medeniyeti I Başlangıç*” adlı yazısında bulmak mümkündür. Türkiye’de halk bilimini konu eden ilk yazılar arasında gösterilen bu çalışmasında Gökalp, her milletin, “resmî kültür” ve “halk kültürü” olmak üzere iki kültürünün olduğunu söyleyerek aslında toplumun da halk ve diğerleri olarak ikili bir yapıya sahip olduğunu iddia eder (2010: 465). Halkı ve halk kültürün millî olanın yanında, havası ise yabancı etkilere açık bir zümre olarak kabul eden Gökalp'e göre halk, havasın zıddı durumundadır. Bunu kendisi şöyle ifade eder: “*Evvela (havas) sınıfıyla (halk) zümresinin lisani, musikisi, vezni, edebiyatı, duyguları ve seciyeleri ayrıdır.*” (2009b: 157). Gökalp'in halk olarak tanımladığı topluluk, sözlü kültürü ve geleneksel yaşamı tercih ederken havas ise yazıyı ve seçkinliği temsil eder. Kısacası, Ziya Gökalp, halk kelimesinin bazen kavim, bazen bir devletin mensupları, bazen de millet anlamında kullanıldığını belirterek halkın, “milletin güzideleri haricindeki kısmı” olduğunu söyler (Filizok 1991: 59).

Halka hem araştırmalarında hem de siyasî düşüncelerinde ehemmiyet veren Gökalp, halka ayrı bir sınıf olarak bakmaz. Onun için halk, sınıf özellikleriyle değil, geleneksel, sözlü ve millî kültüre karşı takındıkları tavırlarıyla ayrı bir zümreyi temsil

eder. Bu yönüyle aslında Ziya Gökalp, halka bakış açısında Avrupa'nın çok ötesine geçmiş, hatta son yıllarda kabul gören halk anlayışıyla bağdaşan görüşler öne sürmüştür. Bilindiği gibi, Avrupa'daki halk bilimi çalışmalarında halk, köyde veya kırsalda yaşayan, sözlü ve geleneksel bir yaşam tarzına sahip insanların oluşturduğu bir sınıfa karşılık gelir. Bu yüzden Avrupa'da halk, köylü olarak da bilindiğinden halk bilimi çalışmaları da çoğunlukla köylerde ve şehir merkezlerinden uzak kırsal alanlarda yapılmıştır. Sovyetler Birliği dönemindeki halk anlayışındaki bazı değişikliklerle halk, köyden şehre çıksa da bu Avrupa'da halka bakış açısını değiştirmemiştir. Çünkü Avrupa'yı temsil eden milletlerde sınıflı bir yapı olması nedeniyle halkın sıkıştırıldığı sınırlardan çıkması mümkün olmamıştır. Ancak Amerikan halk bilimi çalışmalarının bir sonucu olarak halkın sadece bir sınıfı veya zümreyi temsil edemeyeceği veya halkın, toplumun ayrı bir kesimi olarak kabul edilemeyeceği fikirleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Dundes 2003: 1-30).

Ziya Gökalp'in, yirminci yüzyılın başlarında Avrupa'nın halk anlayışını geride bırakan düşünceleri şu cümlelerinde görülmektedir: “*Eşrafçı bir siyaset amele ile köylünün aleyhinde olduğu için, müsâvâta ve hürriyete münâfidir. Bolşevikî siyâseti ise, halkı münhasıran amelelerle köylülerden ibaret addettiği için, yine adalete ve insaniyete muhaliftir. Hakikî halkçılık, herkesi halktan görmektir. Hükümdar ve ailesi halktan olduğu gibi, fabrikatörler, arazi sahipleri, feylesoflar, şairler de halktandır.*” (2007a: 34). Yöneticileri, filozofları, iş adamlarını,

şairleri, kısacası toplumun hemen her kesiminden insanı halk olarak değerlendiren Gökalp'in, halkın belli bir sınıfa veya coğrafi bölgeye ait olduğu yönündeki düşüncelerinin bulunmadığını söylemek mümkündür. Bu yönüyle Gökalp'in, okuduğu batılı kaynakları veya teorileri aynen aktarmak yerine buradaki tartışmalardan veya bilgilerden hareketle kendine has bir bakış açısı geliştirdiğini söylemeliyiz.

Tabii burada sorulması gereken asıl soru şudur: "Toplumun her kesiminden insanı halk kavramı içinde değerlendirebilen Ziya Gökalp'e göre halkın oluşumunu sağlayan unsur veya unsurlar nelerdir?" Gökalp bu hususta da oldukça açık ve rahattır. Ona göre "*Halkın kendine mahsus şifahi edebiyatı, şifahi bir medeniyeti vardır. Peri masalları, türküler, bilmece, darbimeseller halk edebiyatının şubeleridir. Halkın kendine mahsus ananevi itikatları da vardır.*" (2001a: 564). Görüldüğü gibi Gökalp'in anane kapsamında değerlendirdiği sözlü edebiyat ve sözlü kültür, ona göre halkı meydana getiren temel unsurlar arasındadır. Bu yönüyle Gökalp, halkın geleneklerle sözlü kültürle sıkı bağlara sahip olduğunu öne süren mütefekkindir. Günümüz halk bilimi araştırmalarında da kabul gören bu yaklaşımı benimseyen Ziya Gökalp'in, halkı gelenek merkezli ve sınıflar veya zümreler üstü bir oluşum olarak değerlendirdiğini görüyoruz. Ona göre bir kişinin halktan sayılabilmesi için statüsünün, mesleğinin veya eğitim durumunun bir önemi yoktur. Önemli olan, kişinin sözlü ve geleneksel halk kültürü dairesinde bulunmasıdır. Diğer kişilerle bu düzlemde paylaşımında

bulunması, o kişinin halktan birisi olarak değerlendirilmesi için yeterli olacaktır.

3. Ziya Gökalp'in Halk Bilimi Anlayışında Geleneğin Rolü

Türkiye'de Ziya Gökalp, halk biliminden, Avrupa'daki adıyla folklordan bahseden ilk fikir adamlarından birisi olmanın ötesinde halk bilimini tanımlamaya ve sınırlarını çizmeye çalışan kişilerin de başında gelir. Bu konuda kaleme aldığı ilk yazılardan olan "*Halk Medeniyeti I Başlangıç*" başlıklı yazısında halk bilimini tanımlamaya ve dalları hakkında bilgi vermeye çalışmıştır: "*Her kavmin iki medeniyeti var: Resmî medeniyet ve halk medeniyeti. O halde kavimlerin medeniyetlerinden bahs eden bir ilim olan içtimaiyatın halk medeniyetini tetkik eden bir şubesi olmak gerek. İşte kaideleri yazılı olmayan ancak ağızdan ağza geçmek suretiyle bir soyda uzayıp giden bu ananevi medeniyeti mütalaa eden ilme halkiyat adı verilir.*" (2010: 465). Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere Gökalp, öncelikle halk bilimini sosyoloji bağlamında ele almıştır. Ona göre toplumu ve kültürünü inceleyen sosyolojinin sadece halk kültürünü kendine inceleme alanı olarak kabul eden bir şubeye ihtiyacı vardır. Gökalp'e göre halk kültürünü irdeleyen bu bilim dalı halkiyattır. Gökalp'in halkiyatı sosyolojiyle ilişki içinde bir bilim dalı olarak kabul etmesinde halkı ve halk kültürünü toplumsal doku içinde ayrı bir bütün olarak kabul etmesi etkili olmuştur.

Ziya Gökalp'in halk bilimine bakış açısında geleneğin etkin bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Gökalp, halk biliminin incelediği halk kültürünün özellikle iki boyutuna dikkat çekmek-

tedir. Bunlar, sözlülük ve geleneksel-likdir. Gökalp'e göre halk kültürünün kaideleri yazılı değildir ve nesilden nesile aktarılan geleneksel bir kültürdür. Halk kültürünün geleneksel boyutuna ayrı bir ehemmiyet veren Gökalp, halk bilimini, *"Halk ananelerinden bahseden etnografya mebahasına "Halkiyat=Folklor" adı verilir."* şeklinde de tanımlamıştır (2001a: 564). Buradaki tanımlamasında halk bilimi, halk geleneklerinden bahseden bir bilim dalı hâline gelmektedir.

Ziya Gökalp, halk bilimiyle ilgili ilk yazısında halkiyatın sosyolojiyle yakın ilişkiye sahip bir bilim dalı olduğunu söylerken, daha sonraki bazı yazılarında halk biliminin etnolojiyle de alakalı olduğunu söylemiştir. Gökalp, bu yöndeki düşüncelerini ifade ederken yine "gelenek" kavramını oldukça merkezî bir yere konumlandırmaktadır: *"Medenî milletlerin içinde de "halk" namı verilen şifahi ananelere malik bir kısım vardır. Bu zümrenin bütün ananeleri satırlara geçmemiş, sadırlarda kalmıştır. İptidaî cemiyetler gibi bu halk zümreleri de kavmiyyâtın mevzuunu teşkil ederler. Fakat kavmiyyâtın bunlardan bahseden kısmına Avrupalılar ayrı bir isim takarak "Folklor" derler. Biz de bu kelimeyi "Halkiyyât" kelimesiyle lisanımıza naklettik."* (Filizok 1991: 59). Halkı sözlü geleneklere sahip bir zümre olarak tanımlayan Gökalp, halk bilimini ise etnolojinin halk kültürünü inceleyen şubesi olarak kabul etmektedir.

Ziya Gökalp'in halk bilimi ile etnoloji arasındaki ilişkiye dikkat çekmesi ve halkın medenî toplumlarda yer alan bir zümre olduğunu söylemesi, Avrupa'daki antropoloji, etnoloji ve

halk bilimi tartışmalarından veya mukayeselerinden de haberdar olduğunu göstermektedir. Avrupa dışında kalan ve "ilkel" olarak nitelendirilen grupları antropoloji adını verdiği bilim dalıyla incelemeye alan Avrupalı bilim adamları, Avrupa sınırları içinde kalan, ancak modern ve şehirli insan modeliyle örtüşmeyen, hatta "ilkel" denilen gruplardaki bazı gelenekleri barındıran köylü ve okuma yazma seviyesi düşük kesimleri "halk" olarak adlandırmış ve bunları inceleyen bilime de "folklor" adını vermişti. Ziya Gökalp'in yukarıdaki fikirleri, Avrupa'nın "halk" denen bir zümreyi keşfettiği ve onun kültürünü müstakil bir bilim dalıyla incelemeye başladığı tarihî süreçleri yakından takip ettiğini göstermektedir. Yine Gökalp'in Türk halkının sahip olduğu geleneksel kültürün halk bilimi kapsamında incelenmesi gerektiğini öne sürmesi, önemli başka bir algının da yansımasıdır. Gökalp, Türk yaşamını, medenî toplumlar seviyesinde kabul etmiştir. Bu yüzden Türk toplumunu ve kültürünü sosyoloji ve halk bilimi gibi, Avrupalı toplumlar ve kültürler için tesis edilen bilim dallarıyla ele almak istemiştir. Bu yönüyle Gökalp, ait olduğu toplumu ve yaşam tarzını, kültür basamağının altlarından yukarıya taşıma kararlılığı içinde olduğunu vurgulamıştır.

Halk kültüründe geleneğin baskın bir rol oynadığına inanan Gökalp, halkiyat tasniflerinden bazılarını anane/gelenek merkezli yapmıştır. Yaptığı tasniflerle geleneğin sözlü boyutunu önemseydiğini gösteren Ziya Gökalp, şifahi ananelerin pek çok bahse ayrıldığını söyleyerek şöyle bir tasnif yapar:

"Şifahi bediiyat: Şarkılar, destanlar, masallar, darb-ı meseller, bilmece-

ler, efsaneler, rakslar, şifahi musiki

Şifahi diniyyat: İtikatlar, ayinler, dini teşkilatlar, ilahiler, dualar, men-kibeler, ustureler, kozmogoniler

Şifahi ahlak: Atalar sözü, halk sözü, ahlaki kıssalar

Şifahi Hukuk: Örfler, adetler

Şifahi İktisat: Cari bulunan ikti-sat kaideleri ve ameliyeleri

Şifahi fenniyyat: Sihirle karışık ta-babet ve sair fenler

Şifahi mantık: İptidai tasnifler ve makuleler

Şifahi lisan: Lisanda halkça müs-tamel (kullanılmış) bütün sesleri, keli-meleri ve kaideleri.” (2009b: 102).

Bu tasnifte yer alan her bir bahsi Gökalp, anane olarak kabul etmiştir. Bu bakımdan anane, Gökalp için halk kültürü ürünlerini karşılayan kuşatıcı bir terimdir. Halkın edebiyat ürününe, inanışlarına, törenlerine veya eşyala-rına genel anlamda Ziya Gökalp, ana-ne adını verir. Bu yaklaşım, Gökalp'ın halk kültürüne ve onu inceleyen bilim dalına “gelenek” merkezli baktığını göstermektedir.

Halk biliminin, kendi ifadesiyle halkiyatın, nasıl bir bilim dalı oldu-ğunu izah etmeye çalışan Gökalp, bu konuda oldukça başarılı değerlen-dirmeler yapmıştır. Tanım ve tasnif noktasında halkiyattan anlaşılma-sı gerekeni yazılarında anlatmıştır. Halk, halkiyat, ananevi kültür terim-leri üzerine yaptığı değerlendirmele-ri daha da ileri götüren Ziya Gökalp, halkiyat ürünlerinin nasıl araştırıl-ması gerektiği hususunda da görüşler ileri sürmüştür. “Kaza kaza, nahıye nahıye, köy köy gezilerek o livanın bü-tün şifahi ananeleri toplanır.” diyerek (2001a: 564) ilk önce alan araştırması-

na dikkatleri çeken Gökalp, toplanan ürünlere “şifahî anane” adını vermiş-tir. Halkiyatçının alan araştırması yöntemiyle geleneksel ve sözlü olma özelliğine sahip ürünleri toplaması gerektiğini ifade eden Gökalp, bu nok-tada tercih edilecek kaynak şahısların da belirli özelliklere sahip olması ge-rektiğini söylemiştir: “İhtiyarlardan ve riyaset mevkiinde bulunanlardan sormalı. İhtiyarlar çok yaşadıkları için, reisler meseleleri hallettikleri için aşiret hayatına çok temas etmişlerdir. Bundan başka aşiretin muhtelif ana-nelerini muhtelif mütehasıslardan sormak iktiza eder. Her çeşit ananenin hususi bilicisini bulup ona müracaat etmeli.” (2001a: 565).

Geleneklerin tespitine ayrı bir ehemmiyet veren Ziya Gökalp, bu ko-nudaki düşüncelerini özellikle **Küçük Mecmua**'da yayımladığı yazılarında dile getirmiştir. Bunlar arasında ma-salların derlenmesiyle ilgili bilgilere yer verdiği yazısı oldukça dikkat çe-kicidir: “Halk masalı her söyleyen-den alınmaz. Çünkü masalın kendine mahsus tabirleri, kendine mahsus li-sanı vardır. Masalları hususî tabirle-riyle, hususî şivesiyle nakleden ancak ocaktan yetişme masalcılardır. Masal-cılar eski ozanlığın kadınlarda devam eden kısmıdır. Ozanlık babadan oğla kaldığı gibi, masalcılık da anadan kıza intikal eder. Erkek masalcılar varsa da, ekseriya masalcılar kadın cinsindedir. Masalcı kendi sahasın-da bir nevi sanatkârdır. Ağzından çı-kan her kelime yerinde kullanılmıştır. Bu gibi masalcıların bir kelimesini bile değiştirmemelidir. Masal, ağızla-rından nasıl çıkarsa aynen zapt edil-melidir.” (Filizok 1991: 94-95). Masal

derlemesi üzerinden Gökalp'in yaptığı bu değerlendirme, onun geleneksel ürünlerin tespiti ve kaydedilmesi noktasında geleneğin tam anlamıyla temsil edilmesine ayrı bir önem verdiğini göstermektedir. Geleneksel ürünün, mümkün olduğu kadarıyla en iyi veya en olgun hâliyle kaydedilmesini tavsiye eden Ziya Gökalp, halk bilimcilerin başarılı incelemeler yapabilmelerini ve sağlıklı sonuçlar elde edebilmelerini geleneksel verinin yetkinliğine bağlı görmüştür.

Sonuç

Ziya Gökalp, Türk halk bilimi araştırmalarına yaptığı katkılar açısından ele alındığında diğer halk bilimcilere nazaran farklı bir konuma sahiptir. Bunun birkaç nedeni vardır. Öncelikle Ziya Gökalp'in Türk halk biliminin kuruluşuna ve gelişimine öncülük ettiğini belirtmeliyiz. Halk biliminin Avrupa'daki serüvenini asıl kaynaklarından takip eden Gökalp, buradaki bilgileri ve gelişmeleri kendi toplumsal ve kültürel gerçekliğine uygun bir şekilde ülkesine aktarmıştır. Ancak burada hemen ifade etmeliyiz ki, Ziya Gökalp'in kültür, medeniyet, halk, halk bilimi gibi terimlerle ilgili yaptığı değerlendirmeler, batılı kaynaklardan yapılmış doğrudan aktarmalar değildir. Gökalp, bu konuda Avrupalı bilim adamlarının çalışmalarına başvurmuş olabilir, ancak ele aldığı konularda kendi bakış açısını ve yorumunu oluşturmayı başarmıştır. Halk biliminin tanımı, kapsamı ve özellikleri üzerine yazdığı yazılarla Türk halk biliminin temellerini atan Ziya Gökalp, bilimsel araştırmaların yanında edebî anlamda da bu alana katkılar yapmıştır. Avrupa'da Romantizmle başlayan ve "Ossiancılık" ola-

rak da adlandırılan halk edebiyatının dil, üslup ve içerik özelliklerine uygun edebî ürünler yaratma düşüncesini Gökalp'in kaleme aldığı edebî eserlerde görmek mümkündür. Gökalp, bazen geleneksel bir anlatıyı yeniden yazmayı veya yeni bir konuyu halk edebiyatının geleneksel üslubuna uygun olarak düzenlemeyi tercih ederek Romantizm ve halk bilimi arasındaki ilişkiden haberdar olduğunu göstermiştir.

Türkiye'de halk bilimi alanında ilk yazılardan birini kaleme alan Ziya Gökalp, bu alanın temel terimleri olan halk, halk bilimi (halkiyat) ve gelenek kavramları üzerine de ilk görüşleri öne süren kişiler arasındadır. Halkı geleneksel ve sözlü kültürü yaşatan bir zümre olarak değerlendiren Gökalp, milletin merkezine de halkı yerleştirir. Halkı, yabancı etkilerden mümkün olduğu kadar az etkilenen, bu yüzden milletin yabancılaşmaya en az müsait zümresi olarak değerlendiren Ziya Gökalp, halkı tanımlarken "sözlü gelenek" terimine sık sık başvurur. Ona göre halkı diğer zümrelerden ayıran asıl husus, sözlü gelenekleri yaşatmasıdır. Bu konuda Avrupa'da geliştirilen halk düşüncesini paylaşan Gökalp, Avrupalı halk bilimciler gibi halkı köye veya kırsala sıkıştırılmaz. Hatta Sovyet döneminde halkın işçi sınıfı gibi tek bir zümreden ibaret görülmesine karşı çıkan Gökalp, bu açıdan zamanına göre halka oldukça geniş bir açıdan bakabilmiştir. Ona göre toplumun hemen her kesiminden insan halk çatısı altında bir araya gelebilir. Bu yönüyle Gökalp'in halk anlayışı oldukça kapsayıcı ve kuşatıcıdır. Hatta Gökalp, milletin tamamını halk olarak adlandırmış ve bu birliğin oluşmasını

da geleneği/ananeyi dayanak noktası olarak belirlemiştir.

Ziya Gökalp'in, halkın yanı sıra, halk bilimi anlayışında da "gelenek" teriminin baskın bir role sahip olduğu görülür. Halk bilimini sözlü ve ananevi kültürü inceleyen bir bilim dalı olarak gören Gökalp, bu bilim dalının incelediği ürünleri "anane" terimiyle karşılar. Ananeleri tasnif ettiği çalışmalarında görüldüğü üzere, halk bilimi ürünlerini geleneğin ortaya çıkardığı kolektif yaratmalar olarak değerlendirerek, Türk milletinin yaşamını ve kurumlarını bu gelenekler doğrultusunda düzenlemesi gerektiğini düşünür. Çünkü geleneğin geçmişten günümüze aktardığı birikim ve tecrübe yeni değerlerin ve kurumların oluşumuna olumlu katkılar yapacaktır. Toplum ve yaşam tarzına yeni yapılacak eklemeler de geleneksel damar üzerinden yapılmalıdır. Bu yenilikler geleneğin taşıdığı özsuyla ile geleneksel zemine tutunabilecektir. Aksi takdirde kültüre yapılan aşlar tutmayacak sadece basit bir taklit aşamasında kalacaktır. Kısacası Ziya Gökalp, hem kültürün gelişiminde hem de halk bilimi araştırmalarında geleneğin etkin bir role sahip olduğunu söyleyerek Türk halk bilimi araştırmalarına hem kendi dönemi hem de sonraki dönemlerde katkı yapabilecek bir istikamet belirlemiştir.

KAYNAKLAR

- Filizok, Rıza. *Ziya Gökalp'in Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Finnegan, Ruth. "Tradition, But What Tradition and For Whom?". *Oral Tradition*, 6(1), 1991: 104-124.
- Kaplan, Mehmet. "Ziya Gökalp'in Düşünce Sisteminde Halk ve Halk Kültürü Kavramının Önemi". *Mehmet Kaplan'dan Seçmeler*, An-

kara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988: 284-295.

- Allison, Randal S. "Tradition", *Folklore: An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art*. 2 vols., Santa-Barbara, California: ABC-CLIO, 1997: 799-802.
- Dundes, Alan. "Halk Kimdir". çev.: Metin Ekici, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2003: 1-30.
- Ekici, Metin. *Halkbilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2004.
- Sims, Martha C. ve Martine Stephens. *Living Folklore: An Introduction to the Study of People and their Traditions*. Logan-Utah: Utah State University Press, 2005.
- Ziya Gökalp. *Türkleşmek İslâmlaşmak Muâsırlaşmak*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001a.
- Ziya Gökalp. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001b.
- Ziya Gökalp. *Kitaplar 1 (Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı? Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak; Türk Tôresi, Doğru Yol Hakimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri, Türkçülüğün Esasları, Türk Medeniyeti Tarihi, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Malta Konferansları*. hzl.: M. Sabri Koz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007a.
- Ziya Gökalp. *Hars ve Medeniyet*, Ankara: Elips Kitap, 2007b.
- Ziya Gökalp. *Küçük Mecmua -I-*. Çeviriyazı: Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009a.
- Ziya Gökalp. *Küçük Mecmua -II-*. Çeviriyazı: Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009b.
- Ziya Gökalp. *Küçük Mecmua -III-*. Çeviriyazı: Şahin Filiz, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2009c.
- Ziya Gökalp. "Halk Medeniyeti I Başlangıç". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2010: 465-467.